

Az egyiptomi iszlám.

Dr. Goldziher Ignác.

Csak hiányosan és egyoldalúan itélnők meg a mohammedán nép vallásos életét bármely országban, ha szemléletünk csupán az irodalomban megjegyzesedett theologiai elméletre terjedne, a mohammedán vallásos tanra, «sicut docetur in templis et scholis».

A vallásos tan és a vallásos törvény a szunnita iszlám teljes nagy területén *egyöntetű* rendszert mutat, melyen belül alig tekinthetjük a lényegre vonatkozó eltéréseknek azon aprólékos árnyalatokat, melyeket a szunnita iszlamban kifejlődött egyenlő rangú *ritusok* feltüntetnek. De ez egyöntetűség csakis látszólagos. Azon elméleti tanrendszer mögött, melylyel az Azhar-mecset tanárai a vallásos gondolkodás és élet körét teljesen kimerítik és egy óriási irodalomban a vallásos tudomány foglalatjával nyújtják át azoknak, kik az iszlám legkülönbözőbb országaiban e tanítás fejlesztését tekintik hivatásuknak, a szemlélet tárgyát kiválóan még az egyes országok és vidékek *egyéni*leg különböző vallásos élete kell, hogy képezze. Ez egyéni jelenségeket a theologusok irodalma teljesen elhanyagolja, figyelmen kívül hagyja, a mint meg másrésről a népszerű szokásokban nyilatkozó vallásos élet sem törődik a scholasticusok rendszeres, egyöntetű tanításával.

Különösen az egyiptomi iszlám, azon kapcsolatnál fogva, mely egyes népszerű jelenségei és az ország *régibb vallásos hagyományai* között fennáll, sajátos jelenségeket mutat fel, melyek a finomabb szemléletet az egyiptomi iszlám egyéni sajátosságának megfigyelésére csábítják.

Az ősi hagyományok fentartásának legfőbb eszközéül szolgált Egyiptomban is a szentek, vagy mint itt rendszeresen nevezni szokták a *scikhek* tisztelete. E körben igen sok jellemző vonás maradt fenn még a régi egyiptomiak vallásos képzetéből is. Azon ezer meg ezerre menő *kubbék* (sírkápolnák) mellett, melyekhez az egyiptomi ember ájtatosan zarándokol, nem ritkán az ősi egyiptomi vallás egy-egy maradéka lappang. E tény legvilágosabb bizonyítékául leginkább a Tantában a Seikh *Ahmed al-Bedavi* sírja mellett gyakorolt szokásokat szokták felhozni és azon rokonságot, melyet e szokások között és a Herodotostól ismertetett bubasztisi panegyris között régóta felismertek.

Mennél részletesebben figyelik meg újabb időben a seikhek kultuszának jelenségeit, különösen Felső-Egyiptomban, a hol a nép ősi szokásai a legtisztábban maradtak fenn, annál inkább bővül anyagunk készlete azon fölötté fontos és érdekes vallástörténeti átmenetek kimutatására, melyek e téren ritka változatosságban kínálkoznak a vizsgálónak. Alig volt a régi Egyiptomnak vallásos képzete, mely bármennyire elkorcsosodott maradékul valamely seikh sírja mellett fenmaradt népszokásban nem találta volna utolsó menedékét.

A ki azon szokásokat tanulmányozná, melyeket a mai egyiptomi nép az úgynevezett *mólid*-ünnepélyek*) alkalmával a kubbék mellett szélteben gyakorol, gazdag anyagot hozna össze a vallástörténet azon nagyfontosságú fejezete számára, melyet Tylor e czímen jelölt: *Survivals*. De épp oly gazdag anyaggal szolgálnak a seikhek *legendái* is. S e téren nem is annyira azon nagyhírű seikhekéi, kik az iszlám-világ majdcsaknem közkincsét teszik, és kiknek nevére nagy alapítványokkal támogatott fényes mecsetek emelkednek a nagy városokban, hanem inkább azon *sancti ignoti*-éi, kiknek tisztelete holmi félreeső falvakban elszigetelve dívik; kiknek szegényes, agyag-viskóhoz inkább mint kápolnához hasonlító, elhanyagolt síremlékei mellett az előtte elhaladó felső-egyiptomi felláhok ájtatosan zümmögik a fátihát; kiknek nevét fohászkodják a szakija kemény munkája között.

E síremlékeknek nem viselték gondját egyházi személyek; teljesen a szegény népre vannak hagyatva; úgy tengődnek, mint maga a nép, melynek agyagsárból készült düledező viskói veszik körül a patronus hajlékát.

Nagyon nevezetes például, hogy a seikhekről szóló legendákban a régi egyiptomiak *bá*-képzete is fentartotta magát, mely szerint a megholt ember lelke madár alakjában lebeg a síremlék táján. Nagyon gyakori vonása épp az egyiptomi szent legendának, hogy a seikh lelke a sírjához menekülő gyámoltalannak madár alakjában jelenik meg (egy példát az «Iszlám» 194. lapján hoztam fel). A régi egyiptomiak előkelő gondjaihoz tartozott, az elhaltak táplálkozásáról is gondoskodni. Ez a szokás egyiptomi falvakban még mai napig is fenmaradt. Ali basa Mubárek, Egyiptom volt oktatásügyminisztere, (kinek arczképét a tőle alapított Dár el-ulúm dísztermében láttuk) 1889-ben megjelent nagy topographiai munkájában Szijút kerületéhez tartozó egy faluról (Nukhela) azt a szokást jegyzi fel, hogy az ottani lakosok kávésfindzsát, dohányszelenczét és csibukot temetnek halottjaik mellé. De a halott néha maga is kijő, hogy a túlélőktől neki szánt eledelt felszedje. Az ókori történet irodalmában híressé vált Tell el-Amárna vidékén, a Nilus partján, egy halomról valami Seikh Sza'id kubbéja tekintett le ránk, midőn a «Hataszu» fedélzetéről a partvidékét

*) Szó szerint a. m. a szentek születésének évfordulója, mely időmeghatározást nem kell pontos históriai adatnak venni. Legáltalánosabb magának a prófétának mólidja I. Rebi' hónap 10-én.

szemléltük; alkalmasint egy ősrégi szent hely, melynek emléke az iszlámba is átöröklődött. Valahányszor az erre hajózó matrózok e helylyel vannak szemben — így tudósít az ép említett Ali basa — az a szokásuk, hogy kenyérmorzsákat hajigálnak a folyamba. Az a hitük, hogy a morzsákat csakhamar felszedő madarak, nem maguk költik el, hanem a seikhnek viszik a hajósok adományát. Nem is közönséges madarak, hanem bennük van magának a seikhnek lelke (*bá*-ja), mely elköltözött testét nem hagyja teljesen magára. Valódi egyiptomi képzet; a *bá* nem szorul eledelre.

Az egyiptomi iszlám seikhkultusza, mely azon hagyományokhoz képest, melyek benne feldolgozva vannak, egyéb mohammedán-országok hagiológiájától sok tekintetben különbözik, Egyiptom *népszerű* iszlámjának sajátos jellegét kölcsönöz. De ez egyéni jelleg alakulásának még más tényezői is voltak. Ezek közül itt különösen kettőt óhajtok kiemelni. Az egyiptomi iszlám *differentia specificájá*-nak alakulására a fentebbiekben említett ethnographiai mozzanaton kívül, nagy hatással voltak még:

a) az ország *természeti* feltételei; továbbá b) Egyiptom speciális *mohammedán* fejlődése.

Az előbbieket tekintve, az egyiptomi iszlám a maga vallásos formái között fentartotta és tovább műveli nagy részét azon ősrégi nemzeti szokásoknak, melyek az ország jólétének legfőbb tényezőjével, a *Nilus*-sal vannak kapcsolatban. A nép vallásos érzése az iszlámtól teremtett formák között ép úgy fűződik mai napig a Nilus áradásának minden mozzanatához, a mint az ország pogánykori lakóié, a mint később a kopt keresztényeké fűződött hozzá.

A népszerű vallásgyakorlat legkimagaslóbb nyilatkozásai a Nilus élethez vannak kapcsolva. A vallásos szokásokat codificáló törvénykönyvekben a Nilus ünneplése nem foglal helyet. Az egyiptomi iszlám körében keletkezett vallásos irodalom egy cseppel sem különbözik a syriai, vagy középázsiai, vagy akár khinai iszlám vallásos irodalmától. Mintha Egyiptom különös körülményei nem is fejtették volna ki a vallásos élet különleges árnyalatait, melyeket nem bír közösen az iszlám egyéb tartományaival. A Nilus az «Isten ajándéka» nem szerepel az egyiptomi iszlám vallásos könyveiben. Nem szólnak róla az Azharban. De azért a népies vallásban csakis oly szerepe van, mint a milyennel az iszlámot megelőző időkben bírt. A nép hite szerint a Nilus minden évben a kopt Báúna hónap 11-ét (= június 17.) megelőző éjjel kezd megdagadni. Ez éjjel siratta Izis, a Typhon bosszújának áldozatul esett Ozirist. Könnyeit a szent folyamba hullatta. A Nilus áradni kezd. Ma is *lêlet en-nukta* «a csöpp éjjelé»-nek nevezik ez éjt és nagy jelentőséget tulajdonítanak neki. A népies vallás e képzete bizonyos tekintetben versenytársává teszi ez éjjelt a mohammedánoktól e vallás kiterjedésének bármely pontján nagy tiszteletben tartott *lêlet en-nuszf min Sâbân*, azaz «a Sâbân (mohammedán) hónap felének (közepének) éjjelé»-vel, melyben a mohammedán néphit szerint az emberek sorsáról intézkednek az égiek. A paradicsom legmagasabb pontján

levő lotus-fának annyi a levele, a hány ember él a földön. Egy-egy levélre más-más embernek a neve van felírva, atyja, anyja nevének pontos megjelölésével, az azonosság kedvéért. A Sábár éjjelén megrázzák a fát. A ki életre van rendelve, annak levele sértetlenül megmarad a lotus ágán; a kinek az év folytán meg kell halnia, annak levele földre hull. Más-más jelek mutatják a betegséget, sorvadást stb. stb.

Az ítélet ez éjjelével versenyez Egyiptomban a «csöpp éjjele». Naplenyugta előtt tészta-gömölyéket szoktak az asszonyok házaik tetejére rakni, minden család annyit, a hány tagot számlál. E tészta-gömölyék különféle elváltozásából olvassák ki másnap reggel a családtagoknak a jövőendő esztendőre rendelt jó- vagy bal-szerencsését. Ily sejtelmes hatást tulajdonít az egyiptomi mohammedán nép a Nilus áradását előidéző égi cseppnek, lzis könyhullatásának. S midőn julius felé a folyam áradása észrevehetővé válik, a «Nilus híradója» (munádi al-Nil) egy fiú kíséretében járja be a helyiségeket; a bekövetkezett áldásért nagy hangon és a fiúval folytatott párbeszéd alakjában magasztalja Alláht és dicsőíti a prófétát s az örömhír fejében — baksist kér a jóreményű lakosságtól. Ugyanezen szerepében az áradás előrehaladásának többi phásisaiban is érintkezésbe helyezkedik polgártársaival.)*

S még egyéb természeti körülmények, így p. o. a Khamszin szelek időszakának beállása stb. az iszlám egyéb országaiban ismeretlen szokásokkal vannak egybekapcsolva, melyeknek a mohammedán vallásos felfogás többé-kevésbé egyéni árnyalatot kölcsönöz. De a természet életének semmi más mozzanatában az egyiptomi iszlám oly mélyen nem vesz részt, mint a Nilus emelkedésében és apadásában, Egyiptom gazdasági életének e döntő eseményeiben.

Az iszlám kánoni nagy ünnepeinek az a feltűnő sajátága, hogy semmi néven nevezendő kapcsolatban nem állanak a természet eseményeivel. A mohammedán népek kalendáriumát a hold változása szabályozza, a nélkül azonban, hogy a holdévet a napévvvel időről-időre intercaláció által kiegyenlítenék. Így lehetséges aztán, hogy a mohammedán ünnepek bizonyos időközben az év valamennyi szakát befussák. Semmi közülük a természethez. A húsvétnek megfelelő 'id (törökül bairám) eshetik télre, nyárra, őszre meg tavaszra. Az újévnek (muharrem hónap elsején) sincsen állandó helye az évszakok váltakozásában. A *Ramadhán* név annyit jelent, hogy: «perzselő», a mi arra mutat, hogy e hónap az arab pogányság idején eredetileg nyári hónap volt. Most akárhányszor az esős idővel következik be a nagy bőjthónap. Ellenben a *Dsumádá* hónapok, melyek nevükkel fagyos természetükről tanúskodnak, a nyár derekára eshetnek.

*) Nagyon érdekes mondókáit legjobban a Lane könyvében találhatni: *An account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians* 26. fejezet. (5. kiadás, London 1871. II. köt. 225—235. lap.)

A Nilus meghódította a természet iránt oly közönyös vallásrendszert is. Az őskorba visszanyúló hagyományos tisztelete elől még a mecset sem zárkozhatott el.

Egy mohammedán prédikációs könyv fekszik előttem, mely a mecset ünnepi cyclusa és a vallásos életben leginkább kimagasló pénteki napok számára tartalmaz prédikációkat az egyiptomi iszlám leghíresebb mecseti szónokától, *Ibn Nubátától* (megh. 984.). E könyv függelékében egy «*nilusi prédikáció*» (Khutbat al-Nil) foglal helyet, melynek nehágy itt fordításban idézendő helye egyszersmind az egyiptomi mohammedánok nilusi mythológiáját ismerteti meg velünk.

«Hála légyen Alláhnak — minden ünnepi beszéd (khutba) ezen kezdődik — a magasztos királynak, a fény és hatalom és kegyelem urának; mert tőle van az a jótétemény, hogy minket körülvelt és megajándékozott a Nilus folyam ajándékával, a melyet fényes trónusáról (mely a hetedik égben van) uralmának egére leszállni engedett, a nélkül, hogy bármely erő indította volna arra, vagy bármely vezető vezette volna. Mint a menyasszonyt a nászkiséret, úgy kísérték a szelek (a Nilust), a felhők vitték előre útjában és az angyalok környezték mindenfelől, Gábiel, Mikáél, Iszráfil és 'Azráil, a míg (az égből) a boldogság szigetére bocsátkozott le, jáczint- és gyöngy-fövényre; innen egy ország felé indul, melynek földje vasból van, mindig dagadva és bővülve; innen pedig az epedő és terméktelen ország felé . . . Így rendezte Alláh . . . Azt mondja a szent hagyomány, hogy Alláh minden évben háromszor pillant a Nilusra, mindenkor egy-egy szót intéz hozzá: «Emelkedjél! apadj! állj meg!» Mikor a Nilus e magasztos felszólítást meghallja, hol megdagad és tajtékozik, hol rémülettel visszavonul medrébe, majd pedig megnyugszik helyén.»

Az egyiptomi iszlám egyéni jellegének második okául az ország speciális *mohammedán fejlődését* említettük. E körben különösen a vallásos élet tüneményeinek *egy csoportja* érdemes figyelmünkre.

Az egyiptomi iszlám mindenestül a mohammedán vallás úgynevezett *szunnita* alapján áll, azaz azon rendszerben foglal helyet, melynek dogmája szerint az iszlám viszonyainak a próféta halála óta beállott közjogi alakulása, elkezdve Abú Bekr khalifaságától, az omajjád uralmon és a bagdádi khalifaságon át egészen ez utóbbi méltóságnak az oszmán szultánok javára történt átengedésig, jogos és törvényes alakulásnak van elismerve. Nem kutatja egyenkint és esetről-esetre a khalifai dynasztiák legitim jogcímét, hanem arra támaszkodva, hogy e dynasztiák általános elismertetése annak idején az igazhitűek közmegegyezésből*) következett, nem engedi bolygatni az iszlám történelmi fejlődésének egyéb alapját. Alinak, a próféta vejének, gyermekeinek, a próféta unokáinak és utódainak nagy tisztelettel adózik, de nem ismeri el

*) *idsmá'*; c fogalommal e tanulmány végén közelebbről ismerkedünk meg.

előbbrevalóságukat a khalifai méltóságban; kultusz tárgyául meg éppen nem ismeri el őket. A próféta *társait* csakis olyan magas polcra helyezi, mint a *család* tagjait (Ahl al-beit). A siitáktól bitorlókúl elátkozott Othmánt és Omárt (a 2. és 3. khalifát) a vallásos ügy vértanuinak nevezi, mert orgyilkosok oltották ki életüket.

Az iszlám egy másik hajtása ezzel ellentétes rendszert képvisel. A *siiták* csak a próféta ivadékait ismerik el az iszlám jogos vezéreinek; azt az egész fejlődést, melyet a szunniták jogosnak vallanak, a jogfosztás és bitorlás eredményének nevezik; szent martirokul tisztelik azokat, kik a próféta családjá jogainak kivívásában a csatatéren vagy a bakó keze alatt multak ki és arról vannak szentül meggyőződve, hogy még elérkezik a világra a lappangva élő igazi *imám*, ki az őse címén csak az őt megillető méltóságot elfoglalja, az igaztalan uralomnak véget vet és «a világot eltölti igazsággal és joggal, a mint hogy eddig igazságtalansággal és jogtalansággal volt eltelve». E politikai dogma a vallásos felfogásra is nagyon erős befolyást gyakorol. A siizmus különféle ágaiban, hol gyengébben, hol erősebben, az imámok, a próféta családjából való férfiak és nők kultusszerű tiszteletének mindenféle nyilatkozata is kifejlődött. A siita rendszernek vannak elágazásai, a melyek tanaiban e tisztelet a legtúlzóbb alakban nyilvánul, Ali meg Fátima, sőt gyermekeiknek is istenítésében. Al-Sahrasztáni, ki a mohammedán szekták és dogmatikai iskolák történetét írta meg, megemlékezik a siitáknak egy *mukhammissza* (azaz: ötösítő) nevű szektájáról, melynek tanai szerint «Muhammed, Ali, Fátima, Haszan és Huszein, együttvéve egy isteni pentaszt alkotnak, egy istenséget öt egyéni nyilvánulásban».

A siita törekvéseknek sikerült 893-ban Éjszak-Afrika nyugati részén államot alkotni. A történelemből ismerjük a *fátimida* dynasztia sikereit a mai Tunisz területén. Már e dynasztia neve is mutatja, hogy ez uralkodók a Fátima vérbeli leszármazottjainak mondják magukat és e származásra alapítják azt az igényüket, hogy a szunnán alapuló bagdádi khalifátus jogcímét visszautasítsák. E dynasztia 969-ben Egyiptomba is áthatolt; a Nilus völgyében 969-től 1171-ig folytatta uralkodását. Egyiptom fővárosának emlékezetes fejlődése van ahhoz a történeti eseményhez kapcsolva, hogy a Fátima utódai Egyiptomra terjesztik ki uralkodásukat és véget vetnek ama helytartó-uralkodóknak (a gyönyörű Túlung-mecset alapítója is ilyen volt), kik eddigelé a bagdádi khalifa nevében és tekintélyével kormányozták Egyiptomot.

A fátimida hódító alapította a tulajdonképeni Kairót, Új-Kairót, a mint nevezni szoktuk. Addig Ó-Kairó, Fosztát, volt az uralom központja, a város azon része, melynek ékességét a siitáktól átkozott Omar hódításának emléke teszi, a még ma is romlott állapotában bámult Amr-mecset, mely nevét Omar hódító hadvezérétől nyerte, kinek sátra e helyen állott. A szunnita iszlám hagyományait, melyek Fosztátban központosultak, akarta Mu'izz fátimida khalifa hadvezére megalázni és háttérbe tolni, midőn a fővárost az iszlám

legitim uralkodója számára meghódítván, a vallásnak és a közügynek egy új központot teremtett, Kairót. Az Amr-mecset rangját ezentúl az *Azhar-mecset* volt hivatva elfoglalni, melynek alapjait Dsauhar, a hódító hadvezér nyomban a hódítás bevégezte után rakta le.

Azon két évszázadot meghaladó idő alatt, hogy a fátimidák mint az iszlám jogos khalifái uralkodtak a régi fáraók országa fölött, a kormány befolyása alatt a siita eszmék honosodtak meg az egyiptomi iszlám vallásos életében. A siizmus külön fejlődése nemcsak a nagy dogmatikai kérdésekben nyilvánult,

Tulun-mecset.

hanem apróbb szertartásokban is, a nagy szunnita áramlattól eltérő gyakorlatot teremtett. Mindezen eltérések uralkodó vallásos szokásokká válnak most Egyiptomban. De különösen azon túlzó képzetek, melyek a siita felekezet körében az Ali családjáról a közhitben uralkodnak, kezdik most elárasztani az egyiptomi mohammedánok lelkét. A Huszein martiriumának gyászolása, ellenségei emlékének üldözése és megalázása központi jelleget ölt vallásos gyakorlataik körében. A próféta szent családja számos, különösen női ivadéknak, akár soha nem is jártak Egyiptom földjén, síremlékeket (afféle keno-

taphiumokat) emelnek az uralkodók és feléjük terelik a nép ájtatos tiszteletét. arra szoktatják a népet, hogy e kultuszban lássák az iszlám vallásos életének előkelő nyilvánulását.

Ott találjuk a Karáfában, a Mukattam tövében elterülő nagy temető-külvárosban, *Zein al-'ábidín* sírját, egy szentül tisztelt helyet, mely Huszein fiának, tehát a próféta dédunokájának emlékét őrzi. A város belső részeiben találjuk *Szittná* (= Nötre dame; *szitt* a. m. asszony; *ná* a. m. a mienk) *Zeináb*, a Fátima leánya nevével nevezett mecsetet; egymás közelében Huszein leányának *Szakiná*-nak és Ali egyik unokájának *Nafiszá*-nak kápolnáit; ez utóbbi a kairói mohamedánságnak kiválóképpen szent asszonya, kinek emlékét a kegyes csudalegendák egész füzére környezi (egyet az «Iszlám» 214. lapján talál az olvasó). Különös tisztelet tárgya még a *Rokajja úrnő* sírja; azt mondják, hogy Ali Ridhá, a siiták nyolczadik imámja leányának tetemeit foglalja magában. De még atyjának, *Ali Ridhá*-nak és *Átiká*-nak, a próféta nagynénjének sírhelyeit is ugyanitt mutatják.*)

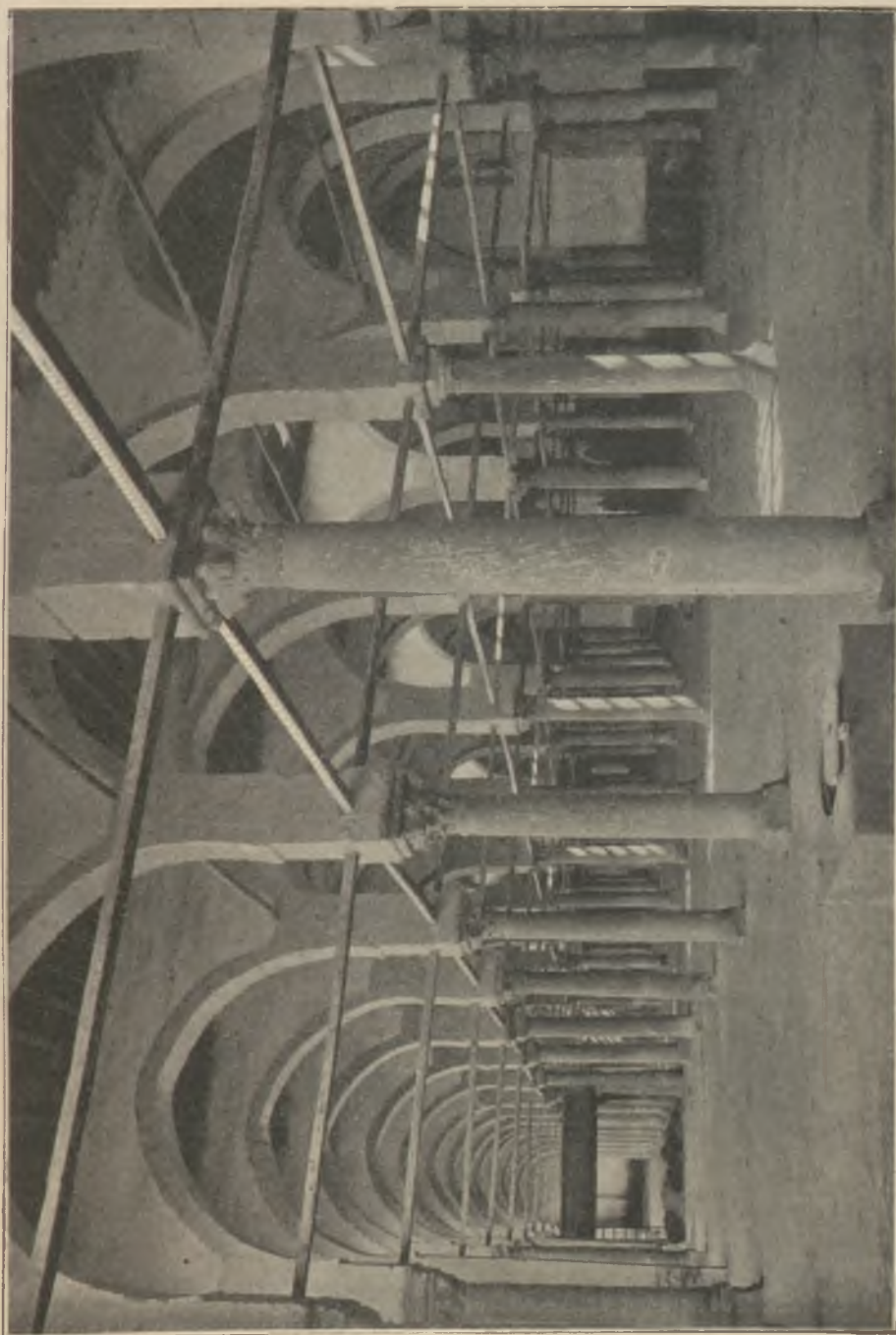
E szent férfiakról és asszonyokról bizvást állíthatjuk, hogy egyikük sem élt valaha Egyiptom földjén; sőt némelyiköknek sírjára az iszlám más városai is igényt tartanak, talán jogosan. Így p. o. a Rokajja autentikus sírhelye Damaszkus Midán nevű külvárosában található. Bizonyára Kairóban, alapításuk idején, nem sírhelyeiként szerepeltek azon személyiségeknek, melyeknek neveit viselik, hanem inkább csak kenotaph-oknak voltak szánva, melyekhez e szentül tisztelt személyek kegyeletes tisztelete fűződött, első sorban azon rendeltetéssel, hogy a kegyes zárandokolás és a kultuszszal járó szertartások szempontjából helyi támaszpontjai legyenek a vallásos tiszteletnek.**)

E tiszteletre legelőször a fátimidák idejében terelték az egyiptomi mohammedánság kegyes érzületét, midőn a szunnita hagyományokban nevelkedett lakosság között a siita rendszert tették uralkodóvá és az Alidák kultuszát helyezték az iszlám vallásos életének középpontjába.

Ez idő alatt a népet a siita-vallásfelfogás végleteire is előkészítették. A fátimidák a siita felekezet egy oly ágazatából emelkedtek ki (iszmáiliták), mely nagy hajlandóságot mutatott arra, hogy az istenségnek az Ali ivadékaiban nyilvánuló incarnatióját tanítsa. S tényleg a dynasztia egyik képviselője, Al-

*) A Kairó vallásos épületeinek és emlékeinek leírására nézve még ma is leginkább Mehren, kopenhágai tanár két értekezésére lehet utalni a bővebb értesülést óhajtó olvasót: *Tableau général des monuments religieux du Caire* (a sz.-pétervári akadémia *Mélanges asiatiques* cz. gyűjteményének VI. kötetében — 1870. — 296—343. lapokon és *Revue des monuments funéraires du Karafat ou de la ville des morts hors du Caire* (u. o. 524—569. lapokon). Legújabb időben az utóbbi emlékek közül néhányat, különösen a Nafisza és a Rokajja nevét viselő kápolnákat a «Mission archéologique française au Caire» tagjai építészeti és történelmi tekintetben külön tanulmányozták és ismertették.

**) E jelenségekről nem rég bővebben szoltam a *Globus* (1897) LXXI. kötetében (233. és következő lapokon) megjelent tanulmányomban: «Aus dem mohammedanischen Heiligen-Kultus in Aegypten.»

A kairói Amr-mecset belseje.

Hákim (976—1021), kinek nevét azon rombadőlt mecset tartotta fenn (Hákim-mecset), melynek folyosóin van most elhelyezve a tudós földink, Herz Miksa Bey igazgatása alatt álló arab múzeum, uralkodása huszadik évében arra ébredt és azon hitre kötelezte alattvalóit, hogy ő az istenség megtestesülése, ember-isten. E hit ugyan maradandóan nem vert gyökeret az egyiptomi

El-Azhar mecsete a minarettel.

mohammedánok körében, de még mai napig is a libanoni *drúzok*-nak képezi alapdogmáját.

Különösen pedig a Huszein kultusza emelkedett ez idő alatt a vallásos élet oly magas polczára, melyre a szunnita iszlámon belül egy ember tiszteletét, legyen akár a próféta unokája, felmagasztalni nem lehet. E kultusz

gyakorlására a siita iszlám a mohammedán év első hónapjának (muharrem) 10. napját (Ásúra) rendelte, mely Muhammed eredeti intézménye szerint a zsidók nagy engesztelő böjtnapjának volt képmása, de melynek nagy jelentősége háttérbe szorult, midőn Muhammed a ramadhán havát rendelte a nagy böjtt idejének. Az Ásúra napra ruházta a siita iszlám gyászos ünneplését azon végzetes eseménynek, hogy 680. október 10-én Jezid omajjádai khalifa seregei Kerbela síkságán tönkre tették a próféta családjának jogaiért síkra szálló Huszeint (Ali fiát). A csatában elesett Huszeint az iszlám legnagyobb

Az el-Azhar felsőbb vallásos iskolája.

vértanújává avatták és halála napját a lármás gyászolás oly formái között ünneplik, melyeknek régi pogány szokásokkal való összefüggését az iszlám történetét kutató tudomány már régóta fölismerte. E szokások Mezopotámiában, a régi Babylonia talaján keletkeztek és jó nyomon járt Eerdmans hollandi tudós, ki 1894-ben az Ásúra-szokások eredetét újabb tanulmány tárgyává tette és a babyloniai régiségben kereste a Huszein emlékének szentelt gyászszertartások kapcsolatát. Huszein martiriumára vitték át a vadkantól megölt isteni ifjú Dumuzi (Tammuz, Adonis) kinszenvedésének és halálának

tragédiáját és azon szertartásokat, melyekkel évenként a Dumuzi elvesztét gyászolták.*)

E gyászünnepélyek és a hozzájuk tartozó szokások a fátimidákkal Egyiptomban is meghonosodtak és mintegy csomópontját alkották a siita irányba terelt mohammedán vallásos életnek ez országban. Hogy a Huszein-

Kail-Beil kalifa sirja.

kultusz számára kézzel fogható alapot is szerezzenek Egyiptomban, a fátimidáknak az volt törekvésük, hogy Kairó városában annyi alida-sír-

*) *Der Ursprung der Ceremonien des Hosein-Festes* (Zeitschrift für Assyriologie 1894; 280—307. lapokon).

kápolna mellett a próféta martír unokájának ereklyéje se hiányozzék. E törekvésük valóvátétele csak a dinasztia uralkodásának vége felé sikerült. A kerbelai csata után Huszein tetemét a csatater közelében temették el. E helyet a siita iszlám mai napig a mekkai Ká'bával versenyző szentélynek tekinti. Messze földről zarándokolnak oda a siita hívek. Még indiai, szumátrai stb. siiták is, ha csak tehetik, nagy pénzáldozatok árán szoktak a maguk számára sírhelyeket szerezni e környéken, hogy a szent imám közelében nyugodhassanak haláluk után. Most már vagy 125.000 sír veszi körül Huszein temetkezése helyét; a török kormány, mely e szokásból nagy adójövedelmet húz, szívesen elnézi a siiták ez óhajának teljesítését. Kerbela földjének (Khák-i Kerbela) csodás gyógyító erőt is tulajdonítanak testi és lelki betegségekben.

A csatában elesett ellenség fejét keleti módra diadaljelként Damaszkusba vitték az ott trónoló khalifa elé. Itt napokig közszemlére volt kitéve. Később, a hagyomány szerint, Aszkalonban temették el. Innen 1153-ban ugyanazon évben, midőn a frankok Aszkalont elfoglalták, Talái Ruzik a kiskorú fatimida khalifa vezére, a siita tanok fanatikus híve, a szent ereklyét Kairóba hozatta a hol új nyugvóhelyet rendelt számára a fatimida uralkodók palotájának tőszomszédságában, ott a hol most a Muszki néven ismeretes nagy utcázat végig járván, baloldalt a Khán Khalil felé fordulunk. Ide helyezte a siita vezér Huszein ereklyéjét, föléje egy kápolnát építtetett, mely ezentul is — mint látni fogjuk — egészen a mai napig a Huszein kultuszának színhelye maradt az egyiptomi mohammedánok számára.

A keresztes hadjáratok eseményei között, nem sokára a Huszein ereklyéjének átvitele után, elbukott a fatimida dynasztia. A muszlimok seregének egyik hős hadvezére, a kurd családból származó Szaláh al-din (Szaladdin) ragadja magához a hatalmat, melyet ismét a bagdadi szunnita khalifátus tekintélye alatt gyakorol. A pénteki prédikációkban ismét az abbászida uralkodót ismerik el az igazhitűek imámjának. Az alidák kultusza megszűnt a vallás nyilvános gyakorlatában helyet foglalni. Egyiptomot visszaszerezték az orthodox szunnita iszlámnak. Az Azhar-mecsetben már nem tanítják azon felekezet theológiáját, melyet alapítói vallottak; a négy orthodox ritus nagy tudósait ültetik az oszlopok mellé, hogy ismét a szunnának szerezzenek érvényt a tanításban és az életben. Innen sugárzik ki azóta a mohammedán tudomány az iszlám legtávolabbi országaiba. Még a Huszein kápolnájából is szunnita kollégiumot alkot Szaládin, ezáltal legnyomatékosabban jelezvén az ellenreformáció tényét, mely az *ejjubidák* trónfoglalásának egyaránt vallásos oka és következménye volt.

E szunnita ellenreformáció az ejjubida-szultánok számos intézkedésében nyert kifejezést, melyeket csakis ilyen célzat feltevésével érthetünk meg. Hadd említsünk itt egyet a sok közül.

Az egyiptomi iszlám legnagyobb theológiai tekintélyeül ünnepli Imám Sáfí't, a négy orthodox ritus-rendszer egyikének megalapítóját, ki miután

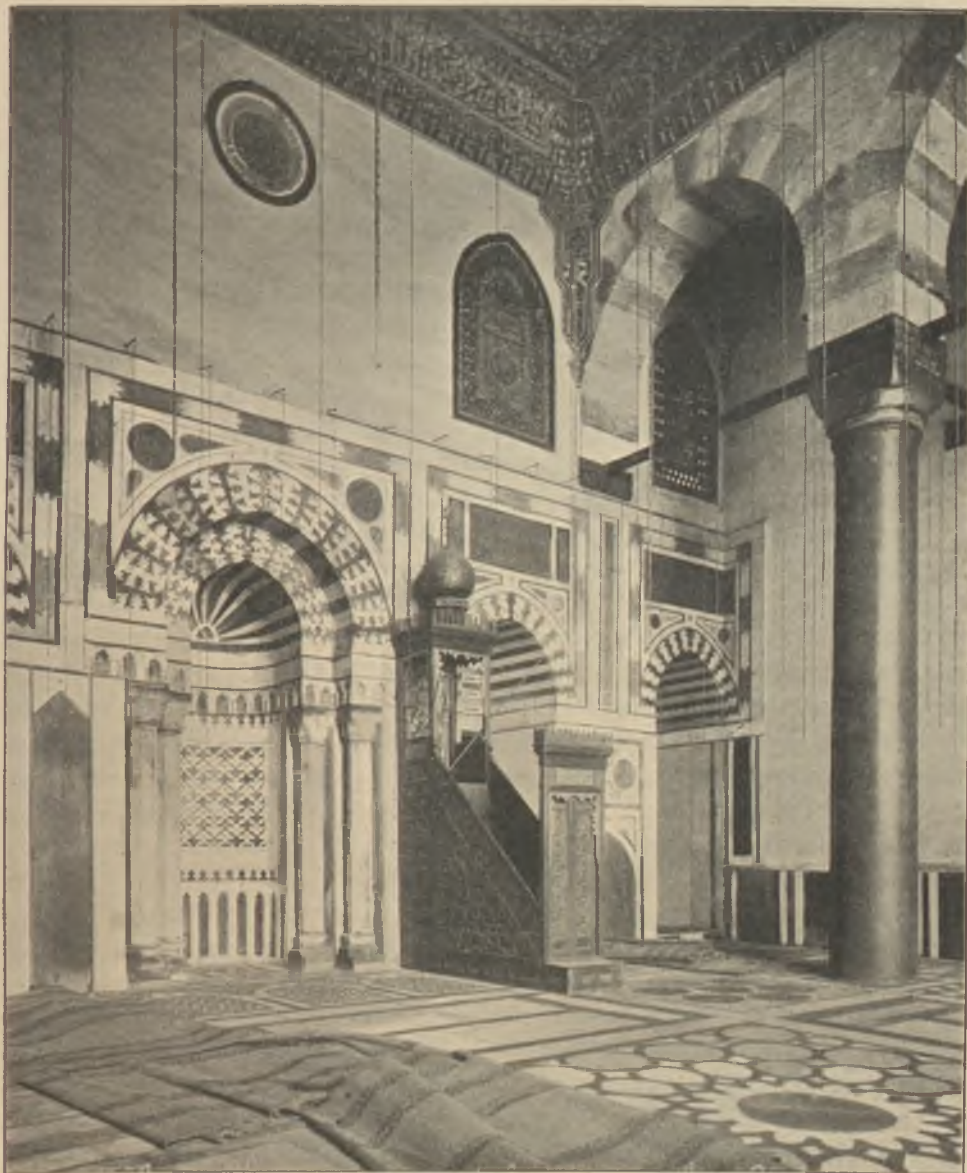
Arábiában és Irákban az iszlám legnagyobb tanítóinak tanításán okult vala, Egyiptomban telepedett le és ez országban terjesztette az igaz hit és a vallástörvény tudományát. Ez ország fővárosában halt meg 819-ben; sírját a Karáfa legavatottabb helyének tekintik. Az egyiptomi iszlám területén nincsen síremlék, melyet nagyobb tisztelet környezne, mint az Imám Sáfí'î nyugóhelyét. Ő kiváló-

Hasszán szultán mecsete.

képpen az egyiptomi iszlám egyházatyja. Nem csuda, hogy mindenféle legenda is fűződött élettörténetéhez, de sírhelyének hatásához is. Minden egyiptomi mohammedán meg van róla győződve, hogy a Sáfí'î sírja fölé épült kápolna kapuja csak igazhitűnek nyílik meg. Más hitű vagy akár a vallásában nem éppen szilárd alapon álló mohammedán is hiába kísérelné meg, hogy rá-

nyisson e kapura. A Sáfíi sírja fölé csak az ejjubida szultánok uralkodása alatt építettek díszes kápolnát; addig csak egyszerű, monumentális jelleggel

A Barkuk-mecset imahelye.

nem bíró sírhelye volt a szent férfinak. Legelőször 1211-ben Al-melik el-Kámil ejjubida szultán rendelte el annak az emlékeknek építését, mely

Imám Sáfíi sírját arra tette alkalmassá, hogy a kultusz ünnepélyesebb tényei hozzá fűződjenek. Nem kételkedem abban, hogy a szunnita iszlám legnagyobb doktorának sírját illető e rendelkezéssel a szunnita iszlám helyreállítását akarták jelezni, azon számos siita szent helylyel szemben, mely a fátimidák dogmatikájának megjelenítője és népszerű támasza volt.

Így hát a fátimidák elűzésével az iszlám szunnita alakja lesz ismét uralkodóvá Egyiptomban.

Az ejjubidákat (1171—1250) a két mamluk-dynasztia váltja fel (1250—1517), melyeknek uralkodói egészen Szelim török szultán hódításáig kormányozzák Egyiptomot és a vele kapcsolatos nagy mohammedán birodalmat. Uralkodásuk valódi aranykora volt az orthodox szunnita iszlámnak. Mecseteket és egyéb vallásos intézeteket alapítanak, pártolják a theológiai tudományt és neves képviselőit, új főiskolákat teremtenek e tudományok terjesztésére, a létezőket nagy alapítványokkal felvirágoztatják. Az e korról szóló arab történelmi források, melyek nagy részletességgel értesítenek a Mukattam citadellája fejedelmi lakóinak belső életéről, nem győzik magasztalni azt a személyes részvétet, melylyel e nyers török praetorianusok közül kikerült uralkodók és műveletlen bégjeik vallásos dolgokban tanúsítanak. S tényleg az ő uralkodásuk ideje a mohammedán vallásos irodalomnak legtermékenyebb korszaka Egyiptomban és a hozzátartozó Szyriában. Ez idő hozta elő azon munkákat, melyeket mai napig a mohammedán theologia klasszikus könyveinek tekintenek. S a mamelukkorszak vallásos buzgalmának tanujeleit főképpen mutatják az e korszakból fenmaradt építési emlékek, a mecsetek nagy száma. Ez az idő a mór építészeknek is fénykora Egyiptomban. Mecsetek, szebilek és kubbék dolgában többet alkottak ez uralkodók, mint az őket megelőző és utánuk következő uralkodók együttvéve. Az ő idejükből való — hogy csak a leghiresebbeket említsen — a Haszan, a Muajjad, a Kaitbai, a Barkúk, a Kiláún-mecset és sok egyéb alkotás, melyeknek szépségében Herz Miksa kalauzolása mellett annyira gyönyörködhattünk.

A szunnita iszlám fellendülésében nagy része volt a harcziás katonauralkodóknak és buzgalmuknak. De azért nem helyesen ítélnék meg az egyiptomi iszlám vallásos viszonyait, ha azt találnók feltételezni, hogy a helyreállított szunna a kétszáz éven át uralkodott siita-rendszer teljes hatását egy csapással eltüntette a nép vallásos életéből és hogy kitörülte belőle mindazon képzeteket, melyeket a nép lelkébe befogadott vala. Hiszen a siita irány szentimentális mozzanataival sokkal inkább azonosul a nép képzelete, sokkal szivesebben táplálja velük lelkét, mint a szunnita orthodoxia rideg tantétéleivel. Ott van a szenvedés, a martirium kultusza; a magasztalt próféta családjának üldözése, jogainak elkobzása, az üldözők ellen forduló indulat, az üldözöttek pártfogolása.

S a nép nem hagyja oda az Ali családjából való szent férfiak és nők sírhelyeit, melyekről oly szertelen csudás hatást regél a hagyomány, melyekhez két évszázadon át annyi tisztelet fűződött.

Ne csudáljuk tehát, ha azt látjuk, hogy Egyiptom orthodox szunnita iszlámjában annyi az alidicus elem, mintegy el nem pusztult maradéka azon iránynak, mely a vallásos életben régibb időkben uralkodott. Ezen alidicus elemek is egyéni jelleget és sajátást kölcsönöznek az egyiptomi iszlámnak. Nem hiszem, hogy a szunnita iszlámnak volna Egyiptomon kívül tartománya, melynek néphite annyira át volna hatva ez elemektől. Az egyiptomi ember legkedveltebb esküje: «*va-haját szidna Huszén*» «Urunk, Huszén életére esküszöm». A személynevek között nagyon gyakori a *Haszanén*, «a két Haszan» azaz (az arab nyelv egy sajátos jelensége szerint, melynél fogva a holdat és napot együttvéve a *potiori* így nevezi: a két hold stb.) «Haszan és Huszein». Ezen hajlandóság legkiválóképpen azon előkelő állásban nyilvánul, melyet Huszein ereklyéje és a szentély, mely ez emléket őrzi, a nép vallásos életében elfoglal. Bátran lehet elmondani, hogy bármennyire bámulja a nép azt a mély vallásos tudományt és bölcseséget, mely az Azharból világgá kisugárzik, bármennyire tisztelje a mohammedán hódítás emlékét, melyet Ó-Kairó Amr-mecsetje jelenít meg előtte, bármily kegyelettel viseltessék a «társak» emléke iránt, melyet annyi szent Kubbe van hivatva lelkében ébren tartani: az ő legfőbb szentélye mégis csak az a hely, mely a martir Huszein koponyáját rejt.

A nép ez érzelmével, ha nem is áll teljesen az orthodox szunna színvonalán, a kormányzó hatalom is köteles volt lépést tartani azon kitüntető előszeretettel, melyet mindenkor a nép e sacrosanctum-a iránt tanúsítania kellett. A fátimida vezértől alkotott egyszerű kápolna fölé díszes mecsetet kellett építenie, melynek a Huszein sír-kápolnája idővel csak egyik alkotó részét képezte. Méltó szinteret kellett alkotnia a nép legkedveltebb kultusza, a Huszein-kultusz számára. S hogy e mecsetnek a nép hajlamaiban gyökerező kitüntetése mily nyomósan hatott be a vallásos kultusz hivatalos nyilatkozásaiba, misem mutatja inkább, mint az, hogy azt a takarót (kiszve), melyet a szultán az egyiptomi zarándokokkal évenként Mekkába küld, miután a citadellában elkészültek vele, a Huszein-mecsetbe hozzák és e szent helyről viszik át az ünnepélyes menetre induló karavánhoz, melyre a drága terhet (mahmal) bizzák. Csak a Huszein-mecsetet tartották méltónak arra, hogy az «Isten háza» a Ká'ba takarójául szolgáló ruhát innen szállítsák az iszlám szent városába.

Tűzvész és egyéb természeti katasztrófák a Huszein-mecsetet is ismételve megviselték, elpusztították. Csakhamar mindig nagyszerűbb, elődjét fényre és pompára felülmuló épület emelkedett a romok helyébe. A mostani Huszein-mecset Iszmail basa, az 1895-ben elhunyt alkirály, a jelenleg uralkodó Khiddiv nagyatyjának műve, ki a régibb, Abderrahmán Kiájától («Kihje» így ejti a nép) a mult század vége felé épített mecsetet alapostúl újjáalkotta, a szomszédságában levő területek nagy költséggel járó kisajátítása által bővítette. Csak az ereklyét rejtő kápolna maradt meg régi állapotában; a mecset, a melynek építkezésével 1878-ban készültek el, teljesen új épület.

Ide jár a nép legszivesebben imádkozni, tisztelni a Huszein szent martir emlékét; e kultusztól vár segítséget ezerféle bajaiban; itt központosúl víg és komoly formákban a nép vallásos ünneplése. Mert biz a mohammedán szentek tisztelete víg mulatozás alakjában is szokott kifejezésre jutni. Ennek különösen az úgynevezett *mólid*-ok (búcsu) idején van az évadja. A mólidok alkalmával több napon át vígan szoktak lenni a szentsír környékén. Ájtatos zikr-eket, ünnepies proccessiókat és a Korán-olvasást népies multság váltja fel, melynek színhelye egészen a szentély belsejéig terjed. Még az ájtatos gyakorlatok közt is jól tartják a résztvevőket kávéval és édességekkel, melyeknek költségeiről alapítvánnyal gondoskodnak. A Huszein mólidja minden év II. Rebi' havára esik. E hónap legnagyobb részén a fényesen kivilágított mecset éjjel-nappal telistele van ájtatosokkal; különösen a délutáni imától kezdve egészen éjfélig Korán-előadók köré csoportosul a közönség, majd csaknem minden oszlop mellett egy-egy Korán-olvasó zengi a szent könyvet elejétől végeig, mialatt az alkirály és az ország gazdag főurai költségén kávéval, kalácscsal, babfőzeléssel erősítik az óriási gyülekezet kitartási képességét. A Korán-olvasók közt különösen a tantai mesterek bírnak vonzó erővel a közönségre. Tudományukat (a helyes Korán-reczitáció sok tudományos ismerettel jár) rendszerint Tantában, a nagyhirű Szejjid Ahmed el-Bedavi mecsetében, a szent sírja mellett érvényesítik; a Huszein mólidja alkalmával e legfőbb országos szent tiszteletére vendégszerepelni jönnek Kairóba. Reggel-felé a Korán-olvasást a próféta magasztalására szerkesztett litániák, a szent Huszein-t dicsőítő vallásos énekek váltják fel, ezekkel töltik aztán az időt a reggeli ima bekövetkeztéig. Ez ájtatos gyakorlatok alatt víg élet folyik a mecsetet környező utcákban, melyek valóságos mulatóhelylyé változnak az egész mólid tartamára. Az ünnepségek e prófán részeiből Kairóban is, a vidéken is ugyan nagyobb változatoságot fejthetnek ki oly mólidok alkalmával, melyeknek színhelyei szabadabb téren vannak, nem pedig a sűrű városi forgalom legnépesebb pontján.

E mólid-ünnepen kívül még számos alkalommal csődül a nép a Huszein-mecsetbe. Az évi fordulón kívül, a főbb szent-sírok mellett hetenkint is szoktak egy-egy emléknapot tartani. Ezt *hadhrá*, azaz *jelenlét*-gyülekezésnek hívják. Huszein hadhráját minden hét kedd éjjelén tartják; kezdik pedig az ájtatos gyakorlatokat hétfőn délután és ugyanazon módon, mint a mólid-forduló éjjelén, másnap reggelig folytatják. Hasonlóképpen a mohammedán ünnepi cyclus minden nevezetesebb mozzanatát, különösen pedig a Ramadhán éjjeleit, a próféta égbeszállásának, a Sa'bán hó közepének (I. főnt), főképen pedig a próféta mólidjának éjjeleit nagy néptömeg szokta e mecsetben megünnepelni; az utóbbi ünnepen az alkirály is jelen szokott lenni az ország legfőbb méltóságai kíséretében.

A Huszein ereklyéjét őrző mecset jelentősége azonban a népszerű vallásos életben leginkább az Ásura ünneplése alkalmával jut érvényre. Ez ünneplés egyáltalán nincs inyére a szunnita orthodoxiának.

Tánczó dervisek.

Bármennyire szabadkozzék ellene az uralkodó theológia elmélete, a kairói nép e napot, mint Huszein vértanúságának emléknapiját üli meg és nagy tolongással járul a mecset legszentebb pontja, a Kubbe elé, mely alá a próféta unokájának koponyája van temetve. Beláthatatlan embertömeg, és nevezetes, hogy különösen asszonyok, járulnak a kápolna elé, lármázva, jajgatva. A forgó dervisek e napon itt gyakorolják zikrjüket. Habár e szokások sorából számúzve vannak azok a gyászszertartások, melyek a *siita* Ásúrát jellemzik és melyek, mint Makrizi történetíró munkájából tudjuk, a fátimida korszak alatt Egyiptomban is meghonosodtak, mégsem tagadható, hogy az ünnep és az érzület, melyből népszerűsége sarjadzott és mely az egyiptomi mohammedánság vallásos életének egyéb tényein is észrevehető, az iszlám e tartománya vallásos képének az orthodoxia általános nagy áramlatától eltérő egyéni vonást kölcsönöz.

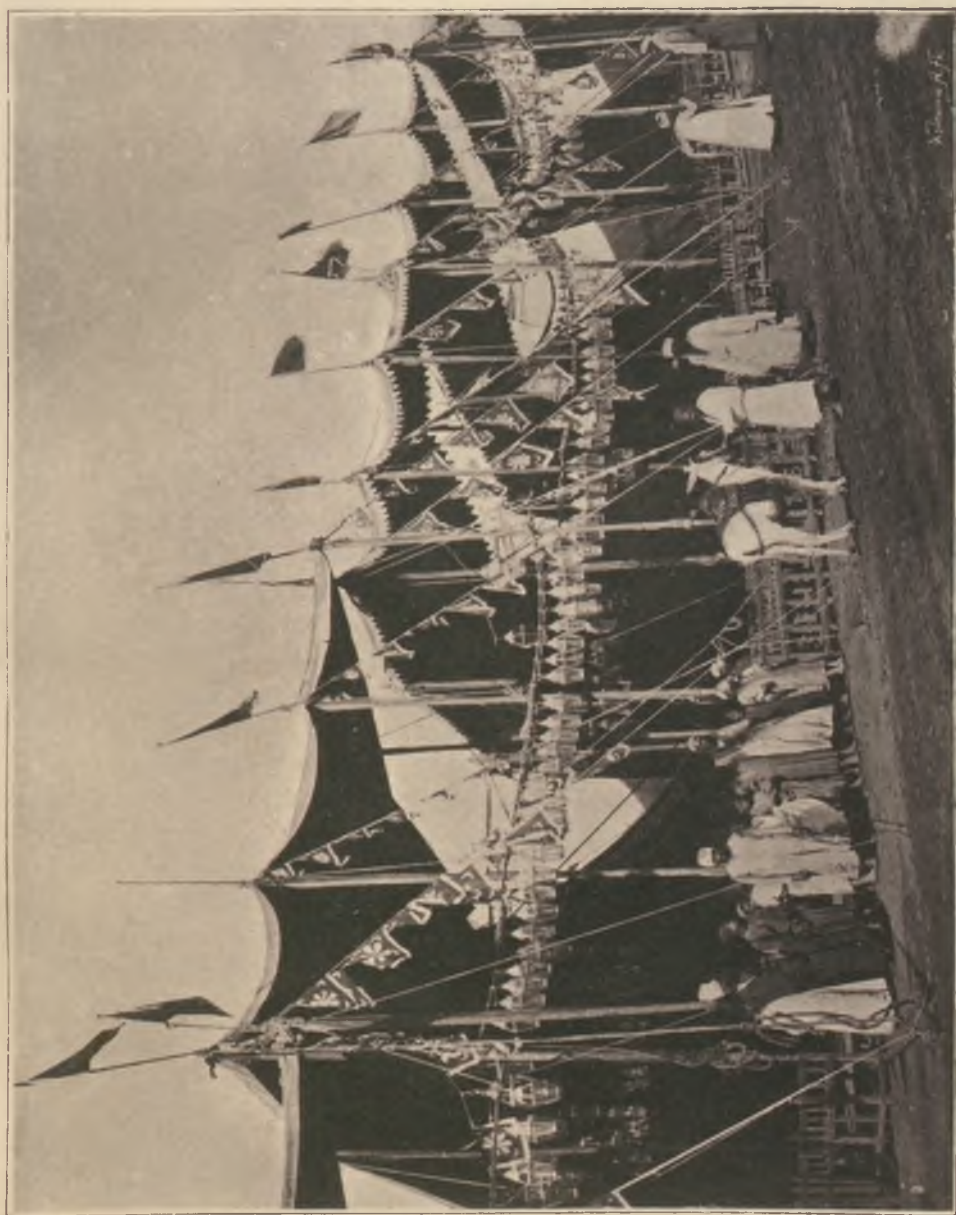
Specziális alida jelentőségéről a mecsetnek népszerű neve is tanuságot tesz. A nép ugyanis nem Huszein, hanem *Haszanén* mecsetnek nevezi, azaz (l. fönt) Haszan és Huszein szentélyének, ez elnevezés révén Ali másik fiát is belefoglalván azon kultuszba, melyet e mecset jelenít meg az egyiptomi iszlámban.

A Huszein-ünnepélyek nem egyebek provinciális népszokásnál. Mint ilyenek a kánoni iszlám intézményeinek körén kívül esnek; a vallásos élet hivatalos vezetői és képviselői teljesen távol állanak tőlük. Csupán a népszerű vallásgyakorlatnak képezik kimagasló mozzanatát. *Dervisek* vezetik, nem az *ulemák*. Sőt mondhatni, hogy az orthodox szunnita theológusok részéről nem ritkán mutatkozott azon törekvés, hogy ez ünnepek teljes alapját megtingassák az által, hogy azon ereklye valóságát, mely az ünnepélyek tulajdonképeni támaszpontja, kétségbe vonják. Azt mondták sokan, hogy Huszein fejét a khalifa az omajjádák székvárosában Damaszkusban takarította el; már most tudni, mily helyen. Mások meg azt állították, hogy a martir fejét átvitték Kerbelába és ott temették el. Így tehát nem is volt Huszein testrésze, a mit a fátimida vezér Aszkalonból Kairóba hozatott. Mindezen kételyek fölött azonban győzedelmeskedett Egyiptom népének közérzlete, mely századok óta egy megingathatlan hagyományt teremtett, melyet most már az orthodox köröknek is hallgatag kell eltűrniök és jóváhagyniök, sőt a maguk rendszerébe befogadniök, vele összhangzatban állónak elismerniök.

Így válik a népszerű vallásgyakorlat számos nyilatkozata, minden theológiai kodifikáció híján, a mindenekfölött hatalmas *köztudat* révén, a kánoni vallás mozzanatává.

A közérzülettel szemben a theológusok ellenállása idővel elnémul. Bár nem is világos nyilatkozattal, de mindenesetre hallgatag türelmességgel recipiálják azt, a mit nagy területeken a közérzület a vallásos élet követelményeül megkíván.

S e jelenség az iszlám történelmi fejlődésének egy nevezetes tényével áll kapcsolatban, melylyel jó lesz jelen fejtegetésünk során megismerkedni.

Utcai ünnep Kairóban.

Az iszlám fejlődése ugyanis megtalálta a módot arra, hogyan lehet a népszerű vallás nyilatkozatainak a kánonikus dogmákon és törvényeken belül érvényt szerezni, még oly esetekben is, midőn a vallásos élet e két eleme között elméleti szempontból a legélesebb ellentét mutatkozik.

Van az iszlám teológiájának egy sarkalatos elve, mely első sorban ily ellentétek kiegyenlítésére mutatkozott üdvösnek. Ezen elv méltatása nélkül az iszlám vallásos élete teljességgel érthetetlen marad azok előtt, kik e vallást pusztán csak a törvénykönyvek, a vallásos tanítást kodifikáló teológiai munkák alapján ismertetnék.

E sarkalatos elvet e szó foglalja magában, hogy: *idsmá'*, azaz *közérzület*. Az *idsmá'*-t a mohammedán teológia már az iszlám II. századától kezdve a vallásos élet forrásai között sorolja fel a Korán és a Szunna mellett. Sőt oly fontosságot tulajdonítanak neki, hogy még az a tanítás is szóhoz jutott, mely szerint az *idsmá'* a szunnát is érvényen kívül helyezheti, a mennyiben az utóbbi is egész tekintélyét az *idsmá'*-ból meríti.

E szó való értelmét, a vele kapcsolatos alapfelfogás igaz értékét soká félreértették azok, kik itt Európában az iszlámot ismertették. Csak újabb időben, a nyolczvanas évek elején, fejtette ki az *idsmá'* sarkalatos jellegét egy fiatal hollandi orientalista, *Snouck Hurgronje* tanár, ki azóta mekkai utazása és az iszlám történetére vonatkozó nagy munkái révén e tudomány terén nagy hírnévre tett szert. Az *idsmá'*, mint a vallásos élet egyik forrása azt jelenti, hogy a mohammedán valláson levő nagy társadalmi körök közös felfogása és vallásos gyakorlata, bár ellentétben is állna azon tanokkal, melyeket az iszlám fejlődésének bizonyos pontján az egyház tanítói felállítottak, a *consensus* alapján az orthodox vallás rendszerében elismerésre tarthat igényt.

A rendszernek tanítói, egy ideig heves ellenmondást hangoztatnak ellene, de csakhamar megtalálják a módot arra, hogy azt, a mi az *idsmá'*-ban bírja elismertetésének *népszerű* forrását, saját *elméleti* módszerük segédeszközeivel is szentesítsék.

Ezt a módszert alkalmazzák a népszerű vallás mindazon mozzanataira, melyek számára teológiai rendszerükben nem igen tudnának helyet szorítani.

Jelen közlésünk is az *idsmá'* jelentőségének több példáját mutatta.

400656

EGYIPTOM

TANULMÁNYKÖNYV

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI-MINISZTERIUM ÁLTAL
1896. JAN. ÉS FEBR. HAVÁBAN A TANÁROK SZÁMÁRA RENDEZETT
TANULMÁNYÚTRÓL.

BEÓTHY ZSOLT, GOLDZIHÉR IGNÁCZ, PLATZ BONIFÁCZ,
BODNÁR BERTALAN, FOGARASI ALBERT, GECSÁNYI GUSZTÁV, GRESITS MIKSA,
LAUDON ISTVÁN, MARCSISS JÁNOS, SARMASÁGH GÉZA, SZÁDECZKY GYULA,
SZÉP REZSŐ és VITÁLIS ISTVÁN KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTETTE

KÖRÖSI LÁSZLÓ.

SZÁZ EREDETI KÉPPEL.

BUDAPEST 1899.

«PÁTRIA» IRODALMI VÁLLALAT ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
KIADÁSA.

MTAK

